Володимир Бурега,
професор Київської Духовної Академії УПЦ
для сайту БФ «Академічна ініціатива»
www.academic-initiative.org.ua

Рецензія на книгу о. Петра Балога ОР
про подвійне сопричастя

Монографія отця Петра Балога ОР «**Подвійне сопричастя. Проєкт об'єднання Греко-Католицької Церкви і Православних Церков в Україні»** (Київ: Кайрос, 2025. 384 с. ISBN 978-966-2302-45-5) присвячена вкрай актуальній і широко обговорюваній темі подвійного сопричастя. Дискусії навколо цієї теми тривають в Україні протягом кількох останніх десятиліть.

Під «подвійним сопричастям» автор розуміє ідею збереження унійними Церквами єдності з Римом і при цьому відновлення їхнього сопричастя з Православною Церквою, яке було втрачене в результаті укладання уній. Інколи на сторінках монографії в якості синонімів подвійного сопричастя вживаються словосполучення «подвійна єдність», «подвійна лояльність» (с. 227) або навіть «подвійна унія» (с. 226).

Отець Петро Балог розглядає ідею подвійного сопричастя, перш за все, в українському контексті. Особливу увагу він приділяє дискусіям, які розгорнулися у першій половині XVII ст. після укладання Берестейської унії, а також тим міркуванням, які висловлювалися богословами та церковними ієрархами Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) на межі XX-XXI ст.

В основу монографії покладено текст докторської дисертації, яку автор захистив у 2019 р. на богословському факультеті Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Польща)[1]. У 2022 р. монографія о. Петра вийшла польською мовою[2], а у 2025 р. у Києві надруковано її український переклад.

Одразу зазначимо, що у книзі зустрічаються поодинокі випадки неточного перекладу термінів з польської мови. Наприклад, словосполучення «верховне

[1] Назва дисертації: «Problem „podwójnej koinonii" między Kościołami tradycji kijowskiej na Ukrainie. Współczesny kontekst teologiczny». Див.: https://repozytorium.amu.edu.pl/items/1aa492b3-66e6-40e1-95ab-21f1885a20bb. Дата звернення: 20.10.2025.
[2] *Petro Balog.* Podwójna koinonia : projekt połączenia Kościoła greckokatolickiego i Kościołów prawosławnych na Ukrainie. Poznań : Wydawnictwo w Drodze, 2022. 309 s. ISBN: 9788379065615

архієпископство» (arcybiskupstwo większe) інколи помилково перекладається як «велике архієпископство» (с. 137, 211).

Тематично монографія досить чітко ділиться на два змістовні блоки. Перший співпадає з першою частиною книги та являє собою історичний нарис, який охоплює період від Хрещення Русі і до XVII ст. включно. Тут автор окреслює історичні передумови формування ідеї подвійного сопричастя. У другому тематичному блоці (це друга та третя частини книги) розглянуто розвиток в УГКЦ ідеї подвійного сопричастя протягом XX – початку XXI століть, а також ті труднощі, які не дозволяють реалізувати цю ідею.

Історичний розвиток ідеї подвійної єдності

У першому з вказаних тематичних блоків автор викладає здебільшого добре відомі історичні сюжети. Зокрема, тут йдеться про спроби унезалежнення Київської митрополії у давньоруський період (XI-XII ст.), про укладання Флорентійської унії (1439) та її долю в Українських землях, про ґенезу Берестейської унії та про унійні проекти XVII століття з особливою увагою до діяльності Київського митрополита Петра Могили.

Отже, автор тут зачіпає широке коло проблем у хронологічному періоді більше шести століть. Історіографія історії Київської митрополії з X по XVII століття є вже настільки широкою, що врахувати усі її надбання у порівняно невеликому огляді просто неможливо. Тому **перший розділ радше є введенням в проблематику**, ніж її вичерпним викладом. Читач, обізнаний в історіографії, буде змушений вести постійну внутрішню полеміку з автором, оскільки на сьогодні існує вже широкий спектр інтерпретацій описаних у книзі подій. Наведу лише два характерних приклади.

На с. 38 автор пише, що митрополит Григорій Цамблак стояв на чолі Київської митрополії до 1419 року, після чого під тиском митрополита Фотія, який мав осідок у Москві, змушений був покинути митрополію та виїхати до Молдавського князівства, де і помер близько 1420 року. Інформацію подано без посилання на джерела. Слід пояснити, що ця гіпотеза була запропонована на початку XX століття Олександром Яцимірським. Саме він вважав, що Григорій залишив Київську митрополію та прийняв схиму з іменем Гавриїл у Нямецькому

монастирі у Молдові[3]. Однак на сьогодні гіпотеза Яцимірського вже відкинута в науці. Ще у 1946 році румунський дослідник Еміль Турдяну довів помилковість ототожнення Григорія Цамвлака зі схимником Гавриїлом[4]. Сьогодні вважається, що Григорій Цамблак помер у Києві взимку 1419/1420 років, очевидно під час морової виразки[5].

Розмірковуючи над непростим питанням про статус Православної Церкви в межах Великого Князівства Литовського у другій половині XV століття, автор пише, що у 1470 році митрополит Григорій Болгарин відмовився від унії з Римом, відновивши зв'язок з Константинополем (с. 46-47). Лише у примітці вказано, що існує версія про те, що повернувшись під юрисдикцію Константинополя, Київська митрополія тоді не розірвала зв'язок з Римом. Однак, детально ця версія у книзі не розглядається. Натомість в сучасній українській історіографії цій темі приділяється особлива увага. Зокрема, на підставі аналізу Послання єпископа Мисаїла до папи Сикста VI (1476) доводиться існування в той час подвійної єдності Київської митрополії з Римом та Константинополем[6]. Цілком очевидно, що цей сюжет заслуговував би на більшу увагу в рецензованій монографії, оскільки він прямо стосується теми подвійного сопричастя.

Є в цій частині книги і різні фактологічні неточності. Зокрема, на с. 35 Київський митрополит Іларіон названий «патріархом», хоча ніде в джерелах йому не засвоюється такий титул. До того ж обрання Іларіона тут віднесене до X століття, хоча на с. 33 ця історія вірно датована 1051 роком, а Іларіон названий митрополитом. На с. 36 «патріархом» названий і обраний без погодження з Константинополем Климент Смолятич, хоча, знову таки, у джерелах він чітко іменується митрополитом.

На с. 46 автор вказує, що після взяття Константинополя у 1453 році турки «вигнали з міста уніатського патріарха та прихильників унії». Однак, на момент падіння Константинополя уніатський патріарх Григорій Мамма знаходився у Римі,

---

[3] *Яцимирский А. И.* Григорий Цамблак: Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904. С. 213-306.

[4] *Turdeanu E.* Grégoire Camblak: Faux arguments d'une biographie // Revue des Études Slaves. 1946. Vol. 22. P. 46-81.

[5] Див., наприклад: *Турилов А. А.* Григорий Цавлак, митрополит // Православная энциклопедия. Т. 12. М., 2006. С. 587.

[6] *Заторський Назар*. «Послання Мисаїла до папи Сикста VI» 1476 року: реконструкція архетипу. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 560 с. + 24 іл. (Серія «Київське християнство», т. 15).

а фактичним очільником унійної Церкви у Константинополі був митрополит Ісидор (на той час вже — кардинал). Він не був вигнаний з міста, а потрапив у полон до турків і зміг звільнитися лише тому, що в ньому не впізнали кардинала. Про перебування у турецькому полоні Ісидор сам розповідає у своїх листах[7].

На с. 75 автор вказує, що після відновлення православної ієрархії у 1620 році Єрусалимським патріархом Феофаном «у Києві було два митрополити: унійний Йосиф Велямин Рутський і православний Йов Борецький». Тут важливо пояснити, що фізично у Києві тоді не було двох митрополитів. У Київському Михайлівському монастирі з 1620 року перебував православний митрополит Іов Борецький. Унійний же митрополит мав свого намісника в Софії Київській, але сам особисто у Києві не жив. Тоді місто знаходилося під фактичним контролем козаків, які були на боці православного митрополита. Намісники унійного митрополита неодноразово зазнавали фізичного насильства з боку козаків, і тому перебування тут Йосифа Велямина Рутського було небезпечним. Очевидно, він лише кілька разів відвідував Київ, але постійно тут не жив[8].

Однак, незважаючи на ці зауваження, в першій частині монографії в цілому вірно передані історичні події. І вона, дійсно, може слугувати гарним історичним введенням в проблематику подвійного сопричастя в українському контексті.

Дискусії XX — початку XXI століть

У другій частині книги (с. 123-239) автор переходить до розгляду сучасного стану проблеми подвійного сопричастя. Тут він говорить про статус УГКЦ, про особливості розуміння примату Римського єпископа в УГКЦ та про ідею подвійного сопричастя як про глобальну екуменічну програму. Тут також розглянуто думки митрополита Андрея Шептицького, верховних архієпископів Йосифа Сліпого, Мирослава-Івана Любачівського та Любомира Гузара, ліванського

---

[7] Див.: *Pertusi A.* La caduta di Constantinopoli. Vol. I: La testimonianze dei contemporanei. Verona, 1976. P. 58-111; *Pertusi A.* Testi inediti e poco noti sulla caduta di Constantinopoli. Bologna, 1983. P. 12-21.

[8] Детальніше див.: *Довбищенко М.* Унійна Церква на Київщині кінця XVI — першої третини XVII ст. (суспільно-релігійний аспект) // Архів Української Церкви. Серія 1. Дослідження. Вип. 1. Історія унії на Київщині 1596–1839 рр. Львів, 2011. С. 6-66; Тимошенко Л. Де знаходилась резиденція української Митрополії в XVII – XVIII ст.? // Патріярхат. № 6 (306). 1996. [Електронний ресурс:] https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/de-znahodylas-rezydentsiya-ukrajinskoji-mytropoliji-v-xvii-xviii-st/. Дата звернення: 21.10.2025.

греко-католицького архієпископа Елія Зоґбі, а також напрацювання Студійної групи Київської Церкви щодо ідеї подвійного сопричастя.

Спробуємо коротко охарактеризувати проблемне поле, яке окреслює автор в цій частині.

Перше за все, о. Петро вказує на дві суттєво різні візії служіння Римського єпископа у Вселенській Церкві, які певною мірою співіснують в межах Католицької Церкви. Перша з них є традиційною для латинського богослов'я. Вона закріплена в численних документах і середньовічної доби, і модерного часу, і сучасності. Її можна назвати **«юрисдикційною» або «монархічною» моделлю**. Згідно з цим підходом, юрисдикція Римського єпископа поширюється на всю Вселенську Церкву. Це означає, що у прямому підпорядкуванні папи перебувають усі церковні структури по всій землі. Таке тлумачення влади Римського єпископа можна, зокрема, зустріти як у Кодексі канонічного права (1983), так і у Кодексі канонів Східних Церков (1990). Зокрема, в обох цих кодексах майже дослівно повторена норма про те, що Римський архієрей має верховну ординарну владу не тільки над усією Церквою, але й над усіма єпархіями та їх об'єднаннями (CIC 333, § 1; CCEO 45, § 1).

Однак, УГКЦ у XX столітті послідовно намагалася розвивати інше розуміння служіння Римського єпископа, яке можна назвати **«сопричасною моделлю»**. Згідно цього бачення, єпископ Риму має юрисдикційну владу лише над Римською Церквою. В цьому проявляється його служіння як патріарха Заходу. Тобто він є єпископом *партикулярної Римської Церкви*. По відношенню ж до решти Вселенської Церкви Римський папа є Вселенським архієреєм, який забезпечує її єдність. При цьому інші партикулярні Церкви не є частиною Римської Церкви: вони мають власні обряди, власне канонічне право та власну ієрархію. Разом з Римською Церквою усі партикулярні Церкви спільно творять Вселенську Церкву.

Якщо прийняти цю другу модель, тоді Римську Церкву по відношенню до УГКЦ слід вважати не *Церквою-Матір'ю*, а *Церквою-Сестрою*. Взаємини ж між Церквами-Сестрами мають будуватися не за моделлю юрисдикційного підпорядкування, а за моделлю *сопричастя* (грец. κοινωνία, лат. communio). Верховний архієпископ Любомир Гузар казав, що в класичній латинській

юридичній формулі єдності «cum Petro et sub Petro» («з Петром і під Петром») друга частина є для УГКЦ неприйнятною. Коли римські каноністи кажуть про sub Petro, завжди виникає спокуса представити волю папи як волю Божу. «Якщо ж я cum Petro — казав Любомир Гузар, — то я з Петром служу Богові, я слідую за Петром, служачи Богові» (с. 166).

Однак, як сказано, діюче канонічне право Католицької Церкви чітко говорить про *юрисдикційне* розуміння влади Римського єпископа. І це є однією з ключових проблем для прихильників сопричасної моделі. Саме тому очільники УГКЦ протягом XX – початку XXI століть постійно наголошували на необхідності переглянути юрисдикційне розуміння їхньої єдності з Римом. Зокрема, митрополит Андрей Шептицький наполягав, що Східна Церква в Україні «не повинна підкорятися папі як патріархові Заходу» (с. 208). Верховний архієпископ Мирослав-Іван Любачівський висловлював застереження до Кодексу канонів Східних Церков та закликав «модифікувати канонічні стосунки між Римом і Греко-Католицькою Церквою, перевести їх з рівня юрисдикції на сопричасний рівень» (с. 218).

Верховний же архієпископ Любомир Гузар спробував об'єднати ідеї своїх попередників в цілісну екуменічну програму. Найбільш послідовно ця програма викладена у його посланні «Один Божий Народ у краї на Київських горах», виданому у 2004 році з нагоди перенесення до Києва адміністративного центру УГКЦ. В цьому посланні перехід на сопричасну модель взаємин УГКЦ з Римом чітко пов'язується з отриманням УГКЦ статусу патріархату. Довершення патріаршого устрою і буде означати остаточне затвердження сопричасної моделі взаємин, в якій Римська Церква та УГКЦ будуть сприйматися як Церкви-Сестри. І саме ця модель, на думку Блаженнішого Любомира, у майбутньому має стати зразком для відновлення єдності між Католицькою Церквою та Помісними Православними Церквами.

Разом з тим, Любомир Гузар в цьому посланні озвучив ідею подвійного сопричастя для Східних Церков в Україні. Він припускав можливість встановлення євхаристійного спілкування між УГКЦ та Православними Церквами в Україні із збереженням їхнього сопричастя з іншими церковними центрами (зокрема, з Римом та Константинополем, відповідно).

З богословської точки зору, основою для впровадження в Україні подвійного сопричастя має слугувати фактичне визнання Католицькою Церквою дійсності таїнств у Православній Церкві. Отець Петро справедливо вказує на Декрет про екуменізм «Unitatis redintegratio» Другого Ватиканського Собору, в якому чітко сказано про таке визнання (с. 137).

В Декреті про екуменізм наголошується, що усі, хто вірять у Христа та належним чином прийняли хрещення, є приєднаними до Тіла Христового (тобто до Церкви). Отже, вони «перебувають у певному, хоч і недосконалому, сопричасті з Католицькою Церквою» (Unitatis redintegratio, 3). Цю ідею розвинуто в Катехизмі УГКЦ. Тут вказано, що в кожній помісній Церкві, в якій збережені всі таїнства та яка має апостольське спадкоємство, «перебуває повнота Церкви Христової». Виходячи з цього, між православними і католиками вже існує «сакраментальна» (невидима) єдність. Точніше, усі вони мають єдність з Христом, а від так і між собою. Однак, як пише автор, «Вселенська Церква прагне видимої єдності, тобто єдності між членами Тіла Христового (між Церквами-Сестрами)» (с. 189). Таким чином, подвійне сопричастя має демонструвати назовні ту єдність, яка вже невидимо існує між православними і католиками.

Отже, в сучасній богословській думці УГКЦ тісно пов’язані між собою ідея отримання статусу патріархату, перехід на сопричасну модель взаємин з Римом, встановлення сопричастя з Православними Церквами на локальному рівні в Україні і екуменічні зусилля для відновлення спілкування між Церквами Сходу і Заходу. Фактично це лише різні аспекти сучасного самоусвідомлення УГКЦ (як воно сформульоване у спадщині Блаженнішого Любомира Гузара).

Труднощі втілення подвійного сопричастя

У третій частині (с. 241-298) автор розмірковує над тим, наскільки реальною є можливість втілення в Україні ідеї подвійного сопричастя. В якості факторів, які ускладнюють реалізацію цієї ідеї, автор розглядає позицію Апостольського престолу та Православних Церков в Україні.

Як ми бачили, в діючих канонічних кодексах Католицької Церкви чітко задекларовано *юрисдикційне* розуміння папського примату. Разом з тим, починаючи з 1960-х років в документах Католицької Церкви можна бачити і

поступове наближення до сопричасної моделі церковної єдності. Цікаво, що вже в документах Другого Ватиканського Собору ці дві моделі співіснують. Зокрема, у Декреті про Східні Католицькі Церкви «Orientalium Ecclesiarum» чітко вказано, що усі партикулярні Церкви, як Східні, так і Західні, довірені пастирському керівництву Римського понтифіка (лат. concreduntur pastorali gubernio Romani Pontificis) (Orientalium Ecclesiarum, 3). Разом з тим у Декреті про екуменізм «Unitatis redintegratio» можна бачити вказівки на сопричасну модель. Тому о. Петро справедливо зазначає, що навіть в документах Другого Ватиканського Собору існує «напруження між двома концепціями Церкви» (с. 247).

Це напруження зберігається і в післясоборний період. З одного боку, вказівки на юрисдикційну модель можна зустріти як в канонічних кодексах, так і в інших офіційних документах. Наприклад, широкий резонанс мала декларація Конгрегації віровчення «Dominus Iesus» (2000), в якій communio (сопричастя) розуміється як *видимий* зв'язок з єпископом Риму. Відповідно, ті, хто не має такого зв'язку, не перебувають в досконалій єдності з Вселенською Церквою (с. 284-285).

В цьому контексті було б важливо проаналізувати і таке суперечливе поняття як «Церкви-Сестри». Цілком очевидно, що в ідеї подвійного сопричастя, як її викладають ієрархи та богослови УГКЦ, поняття про Церкви-Сестри є ключовим. Тому автор неодноразово згадує його у різних контекстах. Зокрема, він цитує слова папи Іоанна Павла II про те, що поняття про «Церкви-Сестри» має стати основою екуменічної екклезіології (с. 216). Але, з іншого боку, автор справедливо вказує, що у 2000 році Конгрегація віровчення видала роз'яснення, яке суттєво обмежує вживання цього поняття в Католицькій Церкві (с. 282).

Враховуючи все це, отець Петро слушно зауважує, що «в католицькій Церкві немає готової концепції *communio*» (с. 281). Автор навіть досить відверто пише, що ідею подвійного сопричастя важко узгодити з класичним розумінням папського примату (с. 204).

Тим не менше, у період після Другого Ватиканського Собору в католицькому богослов'ї можна бачити очевидні кроки назустріч сопричасному розумінню церковної єдності. Зокрема, папа Іоанн Павло II в енцикліці «Ut unum sint» (1995) вказував, що розуміння служіння Римського єпископа у Вселенській Церкві не є остаточним. Він тоді закликав католицьких єпископів та богословів до

поглибленого вивчення та обговорення цієї теми. А в апостольському листі «Orientale lumen» (1996) Іоанн Павло II зазначав, що «у Петровому служінні є … служіння єдності, яка дістає своє вираження в екуменічній сфері» (с. 162).

Вкрай важливі кроки до сопричасного розуміння церковної єдності зроблено і в рамках **православно-католицького діалогу**. Автор лише побіжно згадує про засідання Міжнародної змішаної комісії з богословського діалогу між Католицької та Православною Церквами у 2016 р. у К'єті (с. 185). Однак, документ, прийнятий тоді у К'єті, заслуговував би на більшу увагу, оскільки весь він присвячений проблемі сопричастя. Зокрема, у К'єтійському документі прямо вказується, що у І тисячолітті «Римський єпископ не здійснював канонічної влади над Церквами Сходу» (п. 19)[9]. Це означає, що церковна єдність у І тисячолітті існувала без прямого юрисдикційного підкорення Східних Церков Римському архієрею.

Вкрай важливим підсумком як офіційного православно-католицького діалогу, так і численних неофіційних консультацій став документ «Єпископ Риму», виданий у 2024 році у Ватикані[10]. Звісно, книга отця Петра Балога була написана ще до публікації цього документу, тому він і не залучає цей документ до свого дослідження. Тим не менше, слід зазначити, що документ «Єпископ Риму» містить не тільки підсумки богословських діалогів, але й важливу результативну частину. Наприкінці документу Дикастерія сприяння єдності між християнами виклала своє бачення служіння єпископа Риму в гіпотетичній «возз'єднаній Церкві». Тут запропоновано «оновлене здійснення примату», яке передбачає чітке розмежування між служінням папи як глави Римо-Католицької Церкви та його «служінням єдності між усіма християнами» («служінням в сопричасті Церков»)[11]. Таким чином, вже після написання книги о. Петра Балога в Католицькій Церкві можна бачити подальший розвиток ідеї сопричастя.

---

[9] Synodality and Primacy during the First Millennium: Towards a Common Understanding in Service to the Unity of the Church (Chieti, 21 September 2016). [Електронний ресурс:] http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-di-tradizione-bizantina/commissione-mista-internazionale-per-il-dialogo-teologico-tra-la/documenti-di-dialogo/testo-in-inglese1.pdf. Дата звернення: 20.10.2025.

[10] The Bishop of Rome: Primacy and Synodality in the Ecumenical Dialogues and in the Responses to the Encyclical *Ut Unum Sint*. A Study Document 2024. Libreria Editrice Vaticana, 2024. 147 p.

[11] Детальніше див.: *Бурега В*. Документ «Єпископ Риму» (2024) та пошуки оновлених моделей папського примату. [Електронний ресурс:] https://www.academic-initiative.org.ua/wp-content/uploads/2025/10/07_01_Yepyskop_Rymu-1.pdf. Дата звернення: 20.10.2025.

Позиція Православних Церков

Отець Петро Балог розглядає і реакцію Православних Церков в Україні на ідею подвійного сопричастя. Зокрема, він вказує, що 26 квітня 2008 року під час підготовки до святкування 1020-річчя Хрещення Київської Русі Блаженніший Любомир Гузар направив листа предстоятелю Української Православної Церкви (УПЦ) Блаженнішому Митрополиту Володимиру (Сабодану) з пропозицією про взаємне визнання таїнств з перспективою встановлення євхаристійного сопричастя. Фактично це була пропозиція реалізації в Україні ідеї подвійної єдності.

16 липня 2008 року Священний Синод УПЦ оприлюднив відповідь на цей лист. Здається, ця відповідь є на сьогодні єдиною *офіційною* реакцією Православних Церков в Україні на ініціативи Блаженнішого Любомира. В цьому документі вказано, що у відповідності до Кодексу канонів Східних Церков УГКЦ є частиною Католицької Церкви, яку очолює Римський єпископ. Тому Синод УПЦ висловив сумніви в тому, що УГКЦ має достатні повноваження, щоб виступати з такими ініціативами. Крім того, Синод УПЦ заявив, що ідея подвійного сопричастя суперечить канонам Католицької Церкви. Пропозиції, висловлені в листі Блаженнішого Любомира, Синод УПЦ кваліфікував як такі, що позбавлені екклезілогічної, канонічної чи літургійної основи (с. 287-289).

Тут є вкрай цікавим зауваження о. Петра про те, що аргументи Синоду УПЦ в цілому співпадають з тими, які свого часу висловив Апостольський престол у відповідь на аналогічні ініціативи Ліванського архієпископа Елії Зоґбі, який з 1970-х років пропагував ідею подвійного сопричастя з Антіохійською Православною Церквою (с. 291-292). Отже, певною мірою, позиції Ватикану та УПЦ виявилися близькими.

Крім того, о. Петро розглядає публікації протоієрея Миколая Данилевича (УПЦ) та протоієрея Сяргея Горбіка (УПЦ КП, нині — ПЦУ), в яких також висловлені критичні зауваження до ідеї подвійного сопричастя.

Загалом, автор, посилаючись на працю митрополита Калліста (Уера), вірно передає **традиційну позицію Православної Церкви щодо спілкування у таїнствах**. Як вказує владика Каліст, з точки зору Православної Церкви, спілкування у таїнствах є виразом повної єдності у вірі. До того ж часу, поки між

двома Церквами єдність у вірі недосягнута, спілкування у таїнствах є неможливим (с. 266).

Таким чином, ініціатива Блаженнішого Любомира про встановлення подвійного сопричастя між Східними Церквами в Україні не знайшла підтримки серед Православних Церков.

* * *

Завершуючи огляд монографії о. Петра Балога, хочу наголосити, що сам факт появи цього дослідження українською мовою є вкрай важливим. Для кожного, хто бажає зрозуміти історичні витоки ідеї подвійного сопричастя, її сучасну інтерпретацію та реакцію на цей концепт як з боку Римського престолу, так і з боку Православних Церков, ця книга стане гарним посібником.

Крім того, автор зачіпає широке коло питань богословського та канонічного характеру, які можуть бути предметом фахового обговорення між Церквами східної традиції в Україні. Про актуальність питань, які розглядаються у книзі, свідчить і той факт, що вже після написання монографії з'явилися нові документи Католицької Церви, які накреслюють подальші напрямки обговорення теми подвійного сопричастя.